

Goede Vrijdag / 10 april 2020

Exegetische notities eerste lezing

Jesaja 52,13 - 53,12

Wat zal dit een vreemde en niet eenvoudige tekst geweest zijn voor de eerste lezers die leefden ver voor Jezus' tijd. Dan laten we de vertaalproblemen nog buiten beschouwing. Het gaat om een figuur die onrecht te verduren heeft, maar zich daar niet tegen verzet, die integendeel zijn mond niet opent, zoals een lam dat ter slachting wordt geleid, een schaap dat stom is voor zijn scheerders, en die aldus volvoert wat JHWH behaagt. Hij is een toonbeeld van geweldloosheid. In dit gedicht van de lijdende dienaar van JHWH herkennen christenen de lijdensweg van Christus. Maar voor die eerste lezers moet de dienaar van JHWH een wel heel vreemde ontwikkeling meemaken. Het is een dramatisch gebeuren. De goede en gehoorzame dienaar krijgt juist de klappen. Maar dan is daardoorheen ineens een heel nieuw aspect. De onverdiende straf van de dienaar betekent vrijspraak, menselijke schuld wordt zelfs weggenomen door deze dienaar.

Waar gaat dit lied in zijn totaliteit over? Wie is die dienaar, wat heeft hij precies te lijden, is hij gedood of niet, wie zijn bedoeld met de andere personen ('wij' en 'zij')? Exegeten hebben in de loop der tijd minstens zeven antwoorden gegeven op de vraag wie de dienaar is:

1. een anonieme tijdgenoot van de auteur van het lied;
2. de auteur zelf;
3. een groep (Israël; rest van Israël; Israëls profeten; de Babylonische ballingen);
4. een profeet of een koning die het beeld is van het hele volk;
5. het ideaalbeeld van een profeet;
6. Sion als symbool van Israël;
7. de Messias.

Hoe het ook zij: het begrip dienaar van JHWH heeft diepe wortels in het Eerste Testament. JHWH bevrijdt Israël uit de slavernij van Egypte en gaat een verbond aan met het volk om Hem tot dienaar te zijn. Maar niet alleen het volk Israël is van dat moment af de dienaar van JHWH. Ook al diegenen in het volk die voor dit dienaar-zijn model zijn, kunnen zo worden genoemd: Abraham, Jakob, Mozes, David. Bij Jesaja krijgt het begrip bovendien messiaanse, op de toekomst gerichte trekken: ieder die in de geschiedenis van het volk reddend optreedt, kan nu Messias worden genoemd. Vernieuwend is verder Jesaja's herformulering van de vraag waarom er zoveel (Babylonisch ballingschaps-) leed is. Waartoe dient al dit leed? Israël lijdt niet alleen omwille van de eigen reiniging tot heiligheid, heelheid, maar ook omwille van de volken die Israël vervolgen. Het menselijk falen moet worden ervaren als het leed dat JHWH treft omdat de wereld niet de Zijne wil worden. Het is deze gevoeligheid voor het leed van JHWH die maakt dat Israël zich zondig voelt waar de andere volken dat niet voelen. De lezing eindigt met het geloof dat de dienaar de zonden van velen draagt. Pas wanneer ook de andere volken deze gevoeligheid leren, kan de wereld worden verlost.

Exegetische notities antwoordpsalm

Psalm 31,2.6.12-13.15-16.17.25

Psalm 31 neemt een unieke plaats in binnen de doorwerking van teksten uit het Eerste Testament. De psalmen waren een uitdrukking in versvorm van de vroomheid en wijsheid, die tot in de tijd van Jezus een vast bestanddeel vormden van het joodse leven en in zijn kielzog het christelijke leven en dat nog steeds zijn. Vers 6 *In uw handen beveel ik mijn geest* wordt door Jezus aan het kruis geciteerd en in navolging hiervan door Stefanus bij diens steniging. Het is vandaag het refrein van de antwoordpsalm. *Vertrouwwol leg ik mijn geest in uw handen* wordt in de psalm gevolgd door de woorden *Gij zult mij beschermen, getrouwe God*. Bescherming door God vormt de basis voor dit vertrouwen.

Psalm 31 is een van de psalmen die gewoonlijk werden gebeden in aansluiting op lezingen over de aartsvader Jozef.¹ De psalm toont in onderdelen zoveel overeenkomst met andere psalmen dat je sterk de indruk krijgt hier te maken te hebben met een smeekpsalm die uit reeds bestaande teksten kunstig is samengesteld en vormgegeven als model voor een gelovige reactie op een individuele nood. Beginnend met smeekbeden en klachten komt het uit op een Godsvertrouwen dat alles in een bevrijdende ervaring opklaart.

Exegetische notities tweede lezing

Hebreeën 4,14-16

De tweede lezing opent met het tweede grote deel van de Hebreeën-brief. Hier zet de auteur uitvoerig zijn theologie over Jezus' hogepriesterschap uiteen. Gewezen wordt op een karakteristiek van de 'grote' hogepriester. 'Groot' is hier te verstaan ter onderscheiding van de levitische hogepriester. Hij kan in de concrete situatie van de geadresseerden troost en kracht schenken door zijn lankmoedigheid of barmhartigheid. De hogepriester Jezus staat niet minder dicht bij de mensen dan de hogepriester van het Eerste Testament. Hij is immers aan de mensen gelijk geworden. Hij weet wat beproevingen zijn, omdat Hij zelf op de proef is gesteld. Hij heeft de roepstem van God opgevolgd en in de school van het lijden gehoorzaamheid geleerd. De auteur² hecht er buitengewoon veel waarde aan de zondeloosheid van de zichzelf offerende hogepriester in het licht te stellen.

Exegetische notities Evangelie

Johannes 18 - 19

Het passieverhaal volgens Johannes is géén passieverhaal in de letterlijke betekenis van het woord. Jezus lijdt niet bij Johannes. Arrestatie en kruisiging geschieden volledig vrijwillig. De dood aan het kruis (in het Grieks letterlijk een paal) is de 'verheffing' van Jezus tot koning van de joden.

Het is ondoenlijk in dit beperkte bestek van exegetische notities de twee hoofdstukken van de evangelielezing uit Johannes in detail open te leggen. Het lijdensverhaal volgens Johannes

¹ Genesis 37.

² Exegeten zijn het erover eens dat de Hebreeënbrief niet geschreven is door Paulus.

wordt daarom slechts kort besproken volgens een 17^e eeuwse indeling in vijf ‘handelingen’, in het Latijn Actus, als ware het een toneelstuk in vijf bedrijven: Tuin, Hoge priesters, Pilatus, Kruis en Graf. Het verhaal roept talloze vragen op. Bij een bespreking in (liturgische) werkgroepen is het zinnig, maar ook moeilijk, iedere kennis van de andere drie passieverhalen uit het Tweede Testament uit te schakelen. Het levert mogelijk nieuwe en onverwachte gezichtspunten op. Men bespreke daarbij ook de manier van vertellen van Johannes: enerzijds vaag met veel witte plekken in het verhaal, maar anderzijds zo gedetailleerd (triviaal lijkt het soms) dat je wel moet vermoeden dat daar een diepere laag onder ligt.³

A) *Hortus (Johannes 18, 1-11)*

In een donkere en koude avond of nacht steekt Jezus met zijn leerlingen de Kedron over. Johannes ‘strooit’ vaak geografische namen in zijn betoog. Mogelijk hadden deze namen voor zijn lezers een speciale betekenis die wij nu niet aanvoelen. Jezus wordt overgeleverd en gebonden. Lantaarns en fakkels bestrijden het donker. Jezus gaat naar een voor Hem en zijn leerlingen bekende tuin⁴. Het is een omheinde plaats, wat mogelijk verwijst naar een onderduikadres. Judas komt met een enorm Romeins leger op Jezus af als je de titel ‘duizendman’⁵ voor de leider van het arrestatieteam letterlijk neemt. Dat leger is bovendien nog aangevuld met een groep adjudanten van de joodse leiders. Kerk en staat zijn hier duidelijk niet gescheiden. Deze troepenmacht wordt geveld door twee woorden: ‘Ik ben’. De kleine gevechtsactie van Petrus demonstreert een misverstand tussen hem en Jezus. Diens optreden strookt niet met Jezus’ vrijwilligheid. Zowel Judas als Petrus worden door Johannes in een negatief ‘nacht’licht gezet.

B) *Pontifices (Johannes 18, 12-27)*

De ondervraging door de hogepriester Annas staat synchroon naast de verloochening van Petrus: terwijl Jezus verhoord wordt en zijn getuigenis aflegt, legt Petrus zijn tegengetuigenis af, terwijl hij zich opwarmt aan een houtsvuur. Opvallend is de opmerking over nog een andere leerling die een bekende van de hogepriester is en daarom het paleis van de hogepriester - aanvankelijk in tegenstelling tot Petrus - binnen kon gaan. Is dit een getuige wiens naam niet bekend mag worden? Is het Johannes zelf? Over hem is door exegeten veel gespeculeerd. Johannes beschrijft het verhoor bij twee hogepriesters, Annas en Kajafas, maar over het verhoor bij Kajafas deelt hij in het geheel niets mee. Is bij Annas alles al gevraagd en gezegd?

C) *Pilatus (18, 28 - 19, 22)*

Pilatus ijsbeert voortdurend van binnen het pretorium naar buiten om dan weer Jezus en dan weer het volk toe te spreken. Ofschoon de joden Jezus van ongeveer alles beschuldigd hebben, blijft dat nu allemaal vaag. Er wordt een machtsspel gespeeld. Wie neemt de verantwoording voor Jezus’ executie op zich? Pilatus ondervraagt Jezus privé en vindt geen enkele schuld in Hem. Hij wil dat de joden Jezus vrijlaten, maar die eisen onverwacht de vrijlating van een

³ Voor een uitgebreid commentaar op Johannes 18 en 19 verwijzen we naar Ad de Keyzer en Paul Verheijen - *Bachs Onvoltooide Passie, Een spiritueel-liturgische benadering van de Johannes-Passionen van Johann Sebastian Bach*, Baarn 2020.

⁴ Het lectionarium schrijft 'boomgaard'.

⁵ Het lectionarium schrijft 'bevelhebber'.

zekere Barabbas. Met de doornenkroon, mantel en groet introniseren soldaten daadwerkelijk de koning der joden. De rollen worden omgedraaid. Niet Pilatus, maar Jezus is de rechter. Jezus oordeelt over degenen die Hem afwijzen. Het dilemma van Pilatus is duidelijk: of een onschuldige veroordelen, of majesteitsschennis plegen. Pilatus kiest voor de keizer. Ook de joodse leiders beweren alleen de keizer tot koning te hebben. Uit buiten-bijbelse bronnen is bekend dat (Pontius) Pilatus een wreed beleid voerde over het gebied dat hem als landvoogd was toegewezen. Johannes schildert hem veel milder af. Voor een jonge kerk die zich staande moest zien te houden binnen het Romeinse rijk was dit waarschijnlijk een noodzakelijk ingreep. *Pilatus liet Jezus naar buiten brengen en ging op de rechterstoel zitten*, schrijft de tekst van het lectionarium. De Griekse grondtekst kan ook vertaald worden met: 'Pilatus laat Jezus naar buiten brengen en op de stoel zitten'. Bedoeld is hier een *bima*, een soort verhoogd preekgestoelte. Zo'n vertaling verdient misschien de voorkeur omdat het de 'intronisatie' van Jezus sterk benadrukt.

D) *Crux (Johannes 19, 23-37)*

Jezus draagt geheel zonder hulp het kruis. De tocht van Jezus naar de executieplaats Golgota is een zegetocht van een koning die optrekt om verheven te worden. Pilatus laat een bord, *titulus*, aanbrengen boven het kruis. De joden dringen aan die tekst te veranderen, maar Pilatus weigert dit uitdrukkelijk. Wat geschreven is, is geschreven. Als Jezus is gekruisigd verdelen de soldaten de kleren van Jezus. De *tunica* die uit één stuk geweven is, wordt opmerkelijk niet verscheurd. Jezus' eerste kruiswoord maakt duidelijk dat zijn werk wordt gecontinueerd. De geliefde leerling neemt de plaats in van Jezus op aarde. Na het tweede kruiswoord *Ik heb dorst*, herinnert de hysopstengel aan de exodus uit Egypte toen die gebruikt werd om het bloed van het paaslam op de deurpost te sprenkelen. Het laatste kruiswoord: *Het is volbracht* wijst op het klare bewustzijn van Jezus dat het werk van zijn Vader tot een einde is gebracht. De kruisiging van Jezus blijkt zijn verheffing of verhoging te zijn. In dit fraaie staaltje van dubbelzinnigheid wordt Jezus reeds op het kruis in zijn sterven ver-Heer-lijkt.

Het uur van Jezus is tevens het uur van de geest. Jezus geeft de geest. Betekenisvol betekent dit dat Hij de laatste adem uitblaast, maar eveneens dat Hij zijn gezindheid, zijn mentaliteit doorgeeft. Met bijzondere nadruk wordt gezegd dat uit Jezus' zijde bloed en water vloeide.

Een van de vrouwen bij het kruis is Jezus' moeder. Het is uiterst opvallend dat zij in het evangelie volgens Johannes geen naam heeft. Valt zij net als de anonieme leerling onder een soort getuigenbescherming?

Dat Jezus zijn dood vrijwillig tegemoet is gegaan en zich volledig aan God heeft overleverd is te horen en te lezen in *daarop boog Hij het hoofd*.

E) *Sepulchrum (Johannes 19, 38-42)*

Josef van Arimatea is een geheel nieuw personage in het verhaal. Met de al wél bekende Nikodemus zorgt hij ervoor dat Jezus als een koning wordt begraven, met 100 pond⁶ aan reukwerk en in een tuin, een omheinde plaats, in een nieuw graf(monument). De reden waarom

⁶ De Griekse grondtekst gebruikt de gewichtseenheid *litra*, hetgeen minder is dan onze halve kilo en overeenkomt met 327,45 gram. Het mengsel van mirre en aloë weegt dus een kleine 33 kilo!

Johannes op het eind van zijn verhaal Josef van Arimatea laat optreden die nauwelijks een rol van betekenis heeft, is moeilijk te achterhalen.

De enorme hoeveelheid reukwerk en het nieuwe graf passen binnen de theologische visie van Johannes dat Jezus koning is. Interessant is de vraag of de tuin waar Hij wordt neergelegd dezelfde is als de tuin bij de Kedron aan het begin van deze evangelielezing op Goede Vrijdag.

Themastelling

De eerste lezing geeft een tekst uit het Eerste Testament die bruikbaar is het lijden van Jezus te verwoorden. Dat lijden wordt in de lange evangelielezing door Johannes zodanig gefilterd dat Jezus' verheerlijking door het kruis alle nadruk krijgt. De tweede lezing zit daar letterlijk en inhoudelijk tussenin door deze vraag: wat is de betekenis van Jezus' dood en hoe kan Gods opdracht waargemaakt worden?